

Mojca Smolejⁱ

Besedni red in členki

Členki so kot besedna vrsta zelo ohlapno zamejena množica leksemov, kar je tudi razumljivo. Znanstvena dela, ki obravnavajo členke, se med seboj razlikujejo predvsem na ravni opredeljevanja funkcijskih oz. pomensko-skladenjskih vlog. Poleg funkcijske »neulovljivosti« pa so delno neraziskane tudi njihove besednoredne značilnosti, prav tako pa tudi razmerja med posameznimi členki in besednimi vrstami, ob katerih lahko členki stojijo. Izhodiščni pogoj za preučevanje besednorednih zakonitosti kateregakoli členka, še posebno pa poudarjalnih, je namreč poznavanje členkovih distribucijskih omejitev.

Členki se ne glede na to, ali gre za modalni ali poudarjalni členek, ne morejo »prosto sprehajati« po povedi. Na podlagi besednoredne analize izbranih členkov lahko izluščimo šest pravil, ki se kažejo kot temeljna. Prvo pravilo se nanaša na prepoznavanje osnovne funkcije oz. pomena členka. Besedni red in pomen/funkcija členka sta velikokrat neobhodno povezana. Drugo pravilo se nanaša na strukturno in fonetično pogojenost (poudarek) besednoredne realizacije. Tretje pravilo je vezano na možnost zapostavljanja nekaterih poudarjalnih členkov (npr. *tudi*, *celo*, *še posebno*). Postavitev za stavčni člen je pogosto pogojena z elipso predikata. Četrto pravilo se nanaša na nujnost upoštevanja vseh besedilotvornih zakonitosti. Peto pravilo kaže, da je v analizo besednorednih zakonitosti nujno vključiti tudi možne regionalne konstante. Zadnje pravilo je vezano na modalne členke, ki krepijo ali slabijo gotovostno naklonskost. Znotraj tega pravila je več posebnosti. Ena izmed njih se kaže pri premiku modalnega členka proti remi, ko se modalna funkcija krepitev oz. slabitve gotovostne naklonskosti približa vlogi poudarjalnih členkov, ki vstopajo v razmerje le s tistim členom, pred katerim neposredno stojijo.

Ključne besede: besedni red, členki, distribucija, modifikacija, povezovanje

ⁱ Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; mojca.smolej@ff.uni-lj.si

Word order and particles

Particles are a loosely defined set of lexemes as a part of speech, which is also understandable. Scientific works that address particles differ primarily at the level of defining functional or semantic-syntactic roles. In addition to their functional “elusiveness”, their word order characteristics are also partially unexplored, as well as the relationships between individual particles and parts of speech with which particles can stand. The starting condition for studying the word order rules of any particle, especially emphatic ones, is the knowledge of the particle’s distributional constraints.

Particles, whether modal or emphatic, cannot “freely roam” within a sentence. Based on the word order analysis of selected particles, we can extract six fundamental rules. The first rule concerns recognizing the basic function or meaning of the particle. The word order and meaning/function of the particle are often necessarily interconnected. The second rule refers to the structural and phonetic conditioning (emphasis) of word order realization. The third rule is related to the possibility of neglecting certain emphasizing particles (e.g. *also*, *even*, *especially*). The positioning of a particle is often conditioned by the ellipsis of the predicate. The fourth rule pertains to the necessity of considering all word formation laws. The fifth rule indicates that it is essential to include possible regional constants in the analysis of word order laws. The final rule is related to modal particles, which strengthen or weaken certainty inclination. Within this rule, there are several specifics. One of them manifests itself in the shifting of the modal particle towards the rheme, when the modal function of strengthening or weakening certainty inclination approaches the role of emphasizing particles, which only enter into a relationship with the particle directly preceding them.

Keywords: word order, particles, distribution, modification, cohesion

0 Uvod

Členki so kot besedna vrsta zelo ohlapno zamejena množica leksemov, kar je tudi razumljivo. Znanstvena dela,¹ ki obravnavajo členke, se med seboj razlikujejo predvsem na ravni opredeljevanja funkcijskih oz.

¹ Npr. Toporišič (1991): *Členki in njihovi stavčni ustrezniki*; Jakop (2001): *Funkcijska delitev členkov: značilnosti naklonskih členkov*; Snoj in Žele (2022): *Merila za razločevanje med medmeti in členki*; Šekli (2017): *Členek med prislovom in veznikom (na gradivu jezika Brižinskih spomenikov)*.

pomenskoskladenjskih vlog. Jedro besedne vrste je sicer dokaj trdno, z oddaljevanjem od jedra pa se velikokrat ruši tudi smiselnost samega besednovrstnega opredeljevanja² oz. uvrščanja npr. istega leksema³ v različne besednovrstne kategorije. Prisotni so namreč različni teoretični modeli in metodološki pristopi.⁴

Čeprav je v slovenski besednovrstni kategorizaciji članek že od 70. let prejšnjega stoletja samostojna kategorija, v slovenskem jezikoslovju vse do danes ni nekega konsenza, kaj članek pravzaprav je. Njegovo opredelitev v precejšnji meri otežujeta pomenska oziroma, bolje rečeno, funkcijska neulovljivost jezikovnih elementov znotraj same besedne vrste in njegova pogosta homonimnost z drugimi besednimi vrstami, zlasti s prislovom in veznikom (več o tem npr. Krek 2015), dodatna oteževalna okoliščina pa so tudi nekatere druge lastnosti členka. (Balažic Bulc 2015: 525.)

Poleg funkcijske »neulovljivosti« pa so delno neraziskane tudi njihove besednoredne značilnosti, prav tako pa tudi razmerja med posameznimi členki in besednimi vrstami, ob katerih lahko členki stojijo. Izhodiščni pogoj za preučevanje besednorednih zakonitosti kateregakoli členka, še posebno pa poudarjalnih, je namreč poznavanje členkovih distribucijskih omejitev.

1 Poudarjalni členki in distribucija

Členki, ki so nepregibna, nepolnopomenska in nestavčnočlenska besedna vrsta, opravljajo zelo raznolike vloge. Zaradi svojega oslabiljenega pomena lahko pomensko modificirajo slovnične, slovarske in (so)besedilne pomenne posameznih oblik, besednih zvez, stavkov ali besedil (gl. Šekli 2017: 302). V modifikacijo torej sodi tudi navezovanje oz. pomensko modificiranje besedila, večjega od stavka.

² V radikalni konstrukcijski slovnici izrazi samostalnik, glagol in pridevnik ne opisujejo za posamezni jezik značilnih slovničnih kategorij; opisujejo funkcijske prototipe, če sploh kaj. Prototip opisuje jedro kategorije: ne pove ničesar o mejah kategorije. Pravzaprav univerzalna tipološka teorija besednih vrst opredeljuje le prototipe besednih vrst; ne določa meja. [...] Meje kategorij prototipov so lahko ostre ali nejasne. (Croft 2009: 102–103.)

³ Kor primer gl. opredelitev leksema in v *Slovarju slovenskih členkov* (Žele 2014: 30).

⁴ Ali gre pri tem za enakozvočnost (homonimija) različnih besednih vrst (prislov, članek, veznik) ali za večpomenskost (polisemijo) oz. polifunkcionalnost ene besedne vrste (prislov ali članek v vlogi vezniške besede itd.), je stvar definicije znotraj teoretičnega modela in metodološkega pristopa (Šekli 2017: 302).

Modifikacija se odraža na dveh ravneh. Lahko je (1) eksplicitna, kot npr. v povedi »Morda je doma«, kjer členek *morda* izraža stopnjo govorceve prepričanosti o resničnosti vsebine povedi (slabitev gotovostne naklonskosti), (2) ali pa je modifikacija vključena v »dictum« (je njegov del), kot npr. v povedi »Zagotovo je doma VS Mora biti doma VS Doma bo«, kjer glagolska oblika prihodnjika že sama po sebi slabi gotovost (implicitna modifikacija). Pri besedilnem povezovanju členki izražajo besedilnoskladenjska razmerja oz. logične odnose med deli besedila.

Členki, ki znotraj modifikacije opravljajo tudi vlogo navezovanja, so poudarjalni členki. V skupino poudarjalnih⁵ členkov sodijo besede kot: *blizu, celo, domala, edino, izključno, kar, komaj, kvečjemu, le, natančno, okoli, posebno, ravno, samo, skoraj, še, tudi, vsaj, zlasti, že ...* Vsi navedeni členki vstopajo v pomensko razmerje s tisto besedno zvezo/besedo, pred katero stojijo. Poleg združevalne lastnosti pa sta prisotni vsaj še dve lastnosti, ki poudarjalne členke ločujeta. (1) Ločujeta jih njihove funkcijske zmožnosti, ki se medsebojno razlikujejo glede na vrsto modifikacije. (2) Poleg vrste modifikacije pa obravnavane členke ločujejo tudi njihove skladenjske lastnosti oz. njihove zmožnosti vstopanja v pomensko razmerje z določenimi besednimi vrstami.⁶ Nekateri poudarjalni členki lahko npr. vstopajo v pomensko razmerje le s pridevniškim števnikom, drugi lahko nasprotno vstopajo v razmerje s pridevniško besedo, s samostalniško besedo, glagolom in prislovom, spet tretji lahko vstopajo v razmerje le s tistimi samostalniškimi besedami, ki opravljajo stavčnočlensko vlogo povedkovnega določila itd. V nadaljevanju bo za ponazoritev pogojenosti oz. omejenosti členkovnega vstopanja v pomenska razmerja z določenimi besednimi vrstami (v določenih stavčnočlenskih vlogah) predstavljenih nekaj izbranih členkov.

⁵ Navedene besede *Slovenska slovnica* (Toporišič 2000: 445–447) uvršča v štiri različne skupine členkov: v skupino poudarnih členkov, v skupino izvzemalnih členkov, presojevalnih členkov in v skupino dodajalnih členkov. Kriterij razvrstitve temelji na semantični analizi.

⁶ Med prvimi je na vezanost poudarnih členkov na določeno besedno vrsto opozarjala Nataša Jakop (2000: 67): »Osnovno merilo za delitev členkov je njihova vloga v stavku, povedi oziroma besedilu. Delitev glede na pomen je drugotna. Iz ponazorjalnega gradiva v SSKJ in primerov iz listkovnega gradiva na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša sem analizirala vezanost poudarnih členkov ravno, prav, posebno, predvsem, zlasti, celo, le, samo, edino, komaj, vsaj, tudi, približno, tako in skoraj.«

1.1 Členki, ki vstopajo v razmerje le s števnisko-samostalniško zvezo

V obravnavano podskupino sodijo členki kot: *blizu, okoli, okrog, okroglo, približno*⁷ ... Navedeni členki se vedno nahajajo (linearna pozicija) neposredno pred števnisko-samostalniško zvezo, na katero prenašajo svojo modifikacijsko vrednost.⁸

- Čisto druga zgodba pa je 4600-tonska kupola s premerom blizu 50 metrov. Členek *blizu* je skladijsko del prilastka.
- Kot je še povedal predsednik kluba, je letni proračun kluba okrog 600 tisoč evrov. Členek *okrog* je skladijsko del povedkovnega določila.

1.2 Členki, ki so pri vstopanju v pomensko razmerje s samostalniško besedo distribucijsko omejeni

Členki kot npr. *domala, malone, komaj, skorajda, skoraj* lahko vstopajo v pomensko razmerje s samostalniško besedo, vendar le pod določenimi pogoji. Če beseda, s katero npr. členek *skoraj* vstopa v razmerje, opravlja vlogo osebka, morajo biti izpolnjeni določeni pomenski in skladijski pogoji.

- a) Členek *skoraj* v pomenskem razmerju s samostalniško besedo v vlogi osebka

Členek *skoraj* vstopa v pomensko razmerje s samostalniško besedo v vlogi osebka praviloma takrat, kadar jedro osebka predstavljajo: nikalni zaimek, celostni zaimek bodisi posamostaljeno bodisi v vlogi prilastka, zveza števnik in samostalnika, zveza pridevnika in samostalnika, pri čemer pridevnik največkrat izraža »največjo možno mero«, samostalnik v pomenu mere oz. količine.

Primeri:

- ... da se nihče ali skoraj nihče ne oglasi
- ... skoraj niti eno ni obstajalo
- ... iz katerega so odšli skoraj vsi za vojno sposobni moški
- ... skoraj vsi so bili nekaj posebnega
- Skoraj 2000 gledalcev je bučno navijalo ...

⁷ Členek *približno* lahko vstopa v razmerje tudi s prislovom ali pridevnikom (gl. npr. Jakop 2000: 78).

⁸ Vsi primeri v pričujočem članku so vzeti iz korpusa Gigafida 2.0, razen dveh primerov, pri katerih pa je vir naveden posebej.

- ... *kadi jih skoraj 30 odstotkov*
- *Pod čeladami ... so bile skoraj popolne kopije srednjeveških francoskih vitezov*
- ... *skoraj polovica jeklarn*

b) Členek *skoraj* v pomenskem razmerju s samostalniško besedo v vlogi predmeta

Členek *skoraj* vstopa v pomensko razmerje s samostalniško besedo v vlogi predmeta – podobno kot pri osebkju – takrat, kadar jedro predmeta predstavljajo zveze pridevnika mere in samostalnika, zveze števnik in samostalnika, nikalni zaimsek, členek, ki izraža omejenost v povezavi s količino oz. mero. Redkeje se členek *skoraj* pojavlja tudi v zvezi s samostalnikom, ki izraža stopnjo oz. mero.

Primeri:

- ... *plačujemo skoraj najvišje trošarine*
- ... *so podrli skoraj deset let star rekord*
- ... *skoraj ničesar ne morete opraviti*
- ... *nima skoraj nobenega vpliva*
- ... *vrtela je skoraj samo hvalospeve*
- ... *zasedajo skoraj vrh razpredelnice*

c) Členek *skoraj* v pomenskem razmerju s pridevniško ali samostalniško besedo v vlogi povedkovega določila

Členek *skoraj* lahko vstopa v pomensko razmerje s pridevniki (oz. prilastki/določili, v jedru katerih so pridevniki), pri katerih bi bilo nujno preučiti še njihove vrste, predvsem pomensko, pogosto vstopa v razmerje s predložno zvezo (predlog *brez*), ki izraža mero ali stopnjo, v razmerje pa vstopa tudi s samostalniško besedo, ki prav tako izraža posebno vrsto stopnje ali mere. Tudi tu bi bilo nujno preučiti, katere vrste samostalnikov so pomensko združljive s členkom *skoraj*.

Primeri:

- ... *odstotek Makedoncev je ostal skoraj nespremenjen ...*
- *počutite se skoraj brez moči*
- *Slovenija je skoraj že neznanka ...*
- ... *skoraj čisti amaterizem*
- ... *ki ga ohlajenega, skoraj zamrznjenega, narežemo*

- č) Členek *skoraj* kot del besednih zvez v vlogi prislovnih določil časa, kraja in načina

Členek *skoraj* je del predvsem tistih prislovnih določil, ki so pomensko vezana na čas, kraj (tudi cilj glagolskega dejanja) ali pa način in mero/količino.

Primeri:

- ... *skoraj tri tedne*
- ... *skoraj vse do noči*
- ... *skoraj povsod*
- ... *od V. Bana pa skoraj do spominskega hrama*
- ... *skoraj v vseh disciplinah*
- ... *skoraj do črne barve*
- ... *skoraj za tretjino*
- ... *skoraj zanesljivo*

- d) Členek *skoraj* v razmerju z glagolom (polnopomenskim ali modalnim)

Kadar členek *skoraj* vstopa v razmerje z glagolom v povedku, je nujno opazovati tudi besedni red, ki je predvsem v pretekli, prihodnji in pogojni obliki odvisen od pravila stave breznaglasnic. Čeprav je besedni red pogojen s pravili stave breznaglasnic (Wackernaglovo pravilo), le to vsaj navidezno vpliva tudi na stavo opazovanih členkov.⁹ Vsekakor pa lahko že uvodoma potrdimo, da Toporišičeva (2000: 675) trditev, da se členki načeloma lahko prosto premikajo po stavku, vsaj delno drži.

Primeri:

- ... *ki se je skoraj prepolovila*
- ... *skoraj ni mogel verjeti*
- ... *ocene nezadostno skoraj ni poznal*

Če bi prvi primer zanikali, bi se besedni red v primerjavi s trdilno obliko povsem spremenil: *ki se je skoraj prepolovila* → *ki se skoraj ni*

⁹ Na to je nujno opozarjati vsaj na ravni poučevanja slovenščine kot tujega jezika.

*prepolovila*¹⁰ / **ki se ni skoraj prepolovila*.¹¹ Pomožnik v trdilni obliki stoji pred členkom *skoraj*, v zanikani (kontrahirani, naglasni) obliki pa se postavi za členek. Tudi v drugem primeru bi se v primeru trdilnosti in izpeljave osebk v leksikalni obliki besedni red spremenil: *Jože skoraj ni mogel verjeti* → *Jože je moral/mogel skoraj verjeti* // *Jože je skoraj moral/mogel verjeti* // *Jože je skoraj lahko verjel*. Kljub več možnostim izpeljave besednega reda in morebitnega smiselnega odtenka je v trdilni obliki osebna glagolska oblika pomožnika takoj za prvo naglašeno enoto. Enako lahko opazimo tudi v zadnjem primeru z morfemsko izraženim osebkom: *ocene nezadostno skoraj ni poznal* → *oceno nezadostno je skoraj (s)poznal* (→ *skoraj je spoznal oceno nezadostno*). Kontrahirana (naglasna) oblika oz. zanikana oblika pomožnika (*je* → *ni*) se tako premakne k deležniku, kar (seveda le navidezno) vpliva tudi na stavbo člena.

e) Členek *skoraj* kot del členkovne zveze

Členek *skoraj* vstopa pogosto v zvezo z modalnimi členki kot npr. *gotovo*, *zagotovo*, tvori pa tudi zvezo z drugimi poudarjalnimi členki, kot so npr.: *še, že, tudi, predvsem*.

Primeri:

- *Ponaredki so bili skoraj zagotovo namenjeni prikritju vpletenosti posameznikov ...*
- *... ki je skoraj že izumrla*
- *Presenetil jo je in skoraj tudi prestrašil*
- *... sem danes prepričan, da bi morale biti skoraj predvsem to.*

Kadar členek *skoraj* vstopa v zvezo z modalnim členkom, gre za pravo členkovno zvezo (npr. *skoraj zagotovo*), ki je funkcijsko podrejena pomen-ski/smiselni vlogi modalnega člena (se ne nanaša na določen stavčni člen, pač pa na poved v celoti). Zveza člena *skoraj* in drugega poudarjalnega člena se nasprotno nanaša le na tisti stavčni člen, pred katerim stoji.

¹⁰ Vendar: *Skoraj se je prepolovila* → *Skoraj se ni prepolovila*. Iz primera je razvidno, da je besedni red pogojen tudi z vrsto stavka, v katerem je členek uporabljen: odvisnik vs. glavni stavek/enodelni stavek.

¹¹ Tudi ta besedni red bi bil pogojno mogoč, in sicer v primeru izrecnega poudarjanja zanikane oblike pomožnika (*ni*).

1.3 Členki, katerih funkcija je pri vstopanju v pomensko razmerje z glagolom pogojena besednoredno

Čeprav je kar nekaj poudarjalnih členkov distribucijsko omejenih in so njihove funkcije med drugim pogojene tudi besednoredno, se bomo osredotočili le na članek *prav*.¹² Členek *prav* lahko vstopa v razmerje z vsemi polnopomenskimi besednimi vrstami v različnih stavčnočlenskih vlogah.

Primeri:

- s samostalnikom: ... *najbolj glasni so prav igralci s slabšimi uvrstitvami na lestvici*
- s pridevnikom: ... *ki do predsednika države Milana Kučana ni prav prijazen*
- s prislovom: ... *odgovorov na ta usodna vprašanja ne bomo dobili prav kmalu*

Členek *prav* se lahko veže tudi z določenimi členki, predvsem modalnimi:

- *Prav gotovo ni ravnala prav, da je quipu izročila Lopezu.*

V vseh omenjenih razmerjih članek *prav* vedno stoji neposredno pred besedo ali besedno zvezo, na katero se nanaša. Prislov *prav* je nasprotno lahko bodisi pred členom, na katerega se nanaša, bodisi za njim.

Primeri:

- a) ... *na koncu sem dvakrat preveril, ali prav vidim, da sem zadel kar 400 evrov.*
- b) *Prav vidim, kako je bilo, kako je stari oče imel pred hišo železno škatlo z žebli ...*
- c) *Tudi tašča, pravi, sprva ni verjela, ali vidi prav.*

V prvem primeru je beseda *prav* prislov (Kako? Prav.), in sicer je v stavčnočlenski vlogi prislovnega določila. V drugem primeru, v katerem je enaka besednoredna izpeljava, – torej članek pred členom, na katerega se nanaša – pa gre za članek. V tretjem primeru, v katerem beseda *prav* stoji za členom, na katerega se nanaša, gre zopet za prislov. Kadar je beseda *prav* prislov,¹³ se lahko besednoredno nahaja bodisi pred členom, na katerega se nanaša, ali pa za njim, kadar je članek, se nahaja le pred členom, na katerega se nanaša.

¹² Besedo *prav* lahko razumemo tudi kot prislov, ki se funkcijsko lahko udejanja tudi v členkovni rabi. Tako je npr. opredeljena v SSKJ2 (gl. Gliha Komac idr. 2014).

¹³ Beseda *prav* kot prislov je zamenljiva s prislovom *pravilno*.

Nujno bi bilo še preučiti, s katerimi glagoli (na pomenski ravni) vstopa členek *prav* najpogosteje v razmerje.

2 Besedni red in zapostavljanje poudarjalnih členkov

V nasprotju s členkom *prav* so lahko nekateri členki glede na odnosnico tudi zapostavljeni, npr. členki *tudi*, *celo*, (*še*) *posebno*.

Primeri:

- *Zdaj, ko je ni več, vidim, kako silovita je želja po tem, da bi Manco idealizirali, iz nje ustvarili mit, kult osebnosti celo.*

Členek *celo* bi lahko stal tudi pred besedno zvezo, na katero se pomensko nanaša (*kult osebnosti*). Vprašanje je, ali je pomenska vloga členka *celo* v obeh stavah enaka ali se morda razlikuje. Prav tako bi za natančno analizo morali preučiti vse jezikovne okoliščine, ki v danem primeru pogojujejo rabo členka *celo*.

- *Vprašanjem o poeziji sem se nekako hotel ogniti. Občutek, ki ga imam, je podoben, kakor ko sprašujem slikarja o njegovi sliki. Določen strah celo.*

Tudi v drugem primeru je razvidno, da gre – čeprav je zapisano – za prvotno govorjeni diskurz,¹⁴ zato bi veljalo v vseh oblikah pisnega in govornega diskurza preučiti pogostost zapostavljanja v primerjavi s postavljanjem pred člen, na katerega se pomensko nanaša.

Tudi členek *tudi*, ki vstopa v pomensko razmerje z vsemi štirimi polnompomenskimi besednimi vrstami, izkazuje posebno distribucijsko vedenje.

- *Nela: ... Profesor pravi, da bi ga bilo treba umiti ... Obriti tudi ... Dajva, umijva ga.* (Jančar 1996: 47.)

¹⁴ Čeprav se pričujoči članek nanaša predvsem na (zborni) knjižni jezik, navajamo tudi primere iz drugih zvrsti, s čimer želimo zgolj opozoriti, da tudi znotraj neknjižnih zvrsti, predvsem pa znotraj različnih funkcijskih zvrsti, kot sta publicistična in umetnostna zvrst, prihaja do različnih besednorednih realizacij, ki pogostokrat prehajajo v (zborni) knjižni jezik (Toporišič 2000: 15, 30, 31).

- *Jula: Tam zadaj je kostnica, cel kup kosti ... mi te kosti sortiramo .. ne vem, čigave so .. Profesor ve. In Anastazija tudi.* (Jančar 1996: 25.)
- *Zdramil se tisto noč zagotovo nisem, spal pa tudi ne.*

V zadnjih treh primerih je členek *tudi* postavljen za člen, na katerega se nanaša. Postavitev za člen je med drugim pogojena z elipso predikata, ki je izražen že v predhodni/h povedi/h. Če bi navedene primere želeli prestaviti v (zborni) knjižni jezik, bi moral členek stati ali pred členom, na katerega se nanaša, ali pa za predikatом (če je predikat glagolski) oz. za kopulo (če je predikat glagolsko-imenski).

- Profesor pravi, da bi ga bilo treba umiti. → Tudi obriti bi ga bilo treba // Obriti bi ga bilo tudi treba.
- Profesor ve. → Tudi Anastazija ve. // Anastazija ve tudi.
- Zdramil se tisto noč zagotovo nisem. → Tudi spal nisem. // Spal pa tudi nisem.

Ker je v zadnjem primeru zložena glagolska oblika, se členek *tudi* postavi ali pred polnopomenski del glagolske oblike, konkretno pred deležnik na *-l*, ali pa med deležnik na *-l* in pomožnik. Pogosto se vmes postavi še navezovalni členek *pa*. V vseh treh primerih bi sicer bila možna tudi drugačna postavitev, npr. *Anastazija tudi ve*, vendar so v pisnem jeziku manj verjetne, saj so pogojene s poudarkom.

Kot zadnji primer zapostavljanja bomo navedli še zvezo členkov *še posebno*.

Primeri:

- *Tudi zanje potrebujete veliko domišljije, osnova pa je vedno enaka: pomembno je, da se vsi skupaj noro zabavate, nevesta še posebno.*
- *Zakonski členi podpirajo čezmejno sodelovanje in razvoj narodnostno mešanega ozemlja, Beneške Slovenije še posebno.*
- *Po vsakih praznikih delamo načrte, da bomo malo manj jedli. Po krepki veliki noči še posebno.*

Pri prvem primeru (*nevesta še posebno*) bi v eliptični strukturi členkovna zveza lahko stala tudi pred besedo, na katero se nanaša (... *da se vsi skupaj*

noro zabavate, še posebno nevesta), pri polni izpeljavi stavčne strukture pa je možnih več besednorednih postavitvev, npr.:

- a) *pomembno je, da se vsi skupaj noro zabavate, še posebno¹⁵ nevesta se mora noro zabavati // pomembno je, da se še posebno nevesta noro zabava;*
- b) *pomembno je, da se vsi skupaj noro zabavate, nevesta se mora še posebno noro zabavati // pomembno je, da se nevesta še posebno noro zabava;*
- c) *pomembno je, da se vsi skupaj noro zabavate, nevesta se mora noro zabavati še posebno.*

Večina navedenih primerov je značilnih predvsem za govorni jezik, kjer pomembno vlogo pri razumevanju funkcije členkovne zveze opravlja poudarek. Poleg tega so primeri brez upoštevanja poudarkov največkrat dvoumni oz. večpomenski. Poudarjalna vloga členkovne zveze je lahko brez upoštevanja poudarka razumljena najmanj na dva načina, npr. v primeru b) se poudarna vloga nanaša bodisi na samostalni v osebku (*nevesta*) bodisi na dejanje, ki ga izraža glagol v predikatu (*se mora zabavati; zabava*).

Pomen poudarka je razviden že pri povsem preprostih primerih, kot je npr. *Otroci tudi pojejo*. Zunaj konteksta in upoštevanja drugih jezikovnih elementov je primer vsaj tropomenski. Členek *tudi* se lahko nanaša na glagol v predikatu (npr. *otroci tudi pojejo, ne samo plešejo*), lahko pa se nanaša na samostalni v osebku (npr. *otroci tudi pojejo, poleg vseh drugih*). Možna pa je tudi tretja pomenska interpretacija, ki je tesno povezana s širšo besedilno vlogo, pri čemer členek *tudi* ne opravlja le poudarjalne vloge (nanašanje le na določen člen v stavku), pač pa predvsem povezovalno, kar pomeni, da stavek, v katerem se nahaja, vpenja v sobesedilo.

Primer besedilnopovezovalne vloge:

- *Slovenska glasbena skupina Elvis Jackson se pripravlja na turnejo po Avstriji. Oktobra bo igrala v Linzu (3. oktobra v Kapu),*

¹⁵ Pri besednovrstni opredelitvi se izkaže, da nam je lahko v pomoč členek *predvsem*. Kadar je zveza *še posebej* zamenljiva s členkom *predvsem* (pomensko sicer ni popolnoma prekriven z besedo *posebno*), je beseda *posebno* zagotovo členek. To je razvidno pri primerih a) in b). V primeru c) zamenjava ni mogoča oz. je nesmiselna, zato lahko trdimo, da je v primeru c) beseda *posebno* prislov.

*Gradcu (4. oktobra v Explosivu), /.../. Med novicami velja omeniti, da se je tej skupini pridružil Mehičan Antonio Zamora Caseras Bongo, ki skrbi za tolkala. **Pred kratkim so ponatisnili tudi njen prvi album** Move Your Feet It's One O'clock, na katerem je tudi pesem, ki so jo posneli v živo.*

Členek *tudi* v navedenem primeru opravlja tudi vlogo besedilnega navezovalnika oz. vlogo dodajalnega členka. Dodajalna vloga členka se tako odraža na ravni vnosa in prenašanja vsebine predhodnih povedi (gre za neke vrste besedilni most), vnašanja smisla in zunajbesedilnih informacij/smislov. Raba členka *tudi* bralca oz. prejemnika v besedilu usmeri nazaj oz. mu prenese vsebino predhodnih povedi. Členek *tudi* se ne nanaša le na člen, pred katerim stoji (besedno zvezo *njen prvi album*), pač pa na celotno poved, kar je razvidno iz sobesedila.

Za konec obravnave poudarjalnih členkov je nujno dodati, da je v analizo, predvsem besednorednih zakonitosti, treba vključiti tudi možne regionalne konstante (gl. npr. Pogorelec 1970), ki lahko vplivajo – ne glede na to, za katero socialno ali funkcijsko zvrst gre – na postavitev členkov v povedi (Toporišič 2000: 15, 30, 31).

3 Modalni členki in besedni red

Čeprav so modalni členki v primerjavi s poudarjalnimi členki besednoredno bolj prosti, bolj premični, pa se tudi v tej členkovni skupini kažejo posamezne stalnice, ki so največkrat pogojene z besedilotvornimi zakonitostmi.¹⁶ Večja »prostost« v besednem redu v nadaljevanju obeh navedenih členkov kaže tudi na to, da sta oba pomensko še vedno bližje prislovu oz. predložni zvezi s prislovnim pomenom.

¹⁶ To je nakazal že Toporišič (1982: 178), sicer v povezavi z razlikovanjem med pravim veznikom in členkom: »Od besednega reda je odvisen tudi pomen besede *sicer*. Kot veznik vzročnega priredja se rabi vedno na začetku druge neodvisne sestavine priredja: *Poberi se, sicer se ti utegne še kaj pripetiti*. Če pa *sicer* lahko postavim na kako drugo mesto v stavku, je to izraz koncediranja: *To je sicer lepo, je pa zame predrago*. In na začetku samostojnega stavka ima *sicer* še drugačen pomen: *Sicer me pa to nič ne briga*. [...] So členki.«

Za ponazoritev bomo navedli členka *zagotovo* in *po vsej verjetnosti*.

Če primerjamo členek *zagotovo* z besednorednimi postavitvami prislova (npr. časovnimi prislovi *vedno*, *nikoli* in *redno* ali pa z lastnostnima prislovoma *dobro* in *hitro*), se pokaže, da je prislov nekoliko bolj premičen kot pa modalni členek (seveda v primeru, da upoštevamo zgolj realizacijo in ne besednorednih zakonitosti, ki vplivajo na samo realizacijo).

- Franc **je** zagotovo kradel. vs. Franc zagotovo **ni** kradel. (*Franc **ni** zagotovo kradel.)
- Franc **je** vedno kradel. Franc **je** danes kradel. vs. Franc **ni** nikoli kradel. // Franc nikoli **ni** kradel. vs. Franc danes **ni** kradel. // ? Franc **ni** danes kradel.
- Janez **je** redno kradel. VS Janez **ni** redno kradel.
- Janez **je** hitro tekel. / Janez **je** tekel hitro. // Janez **ni** tekel hitro. / Janez **ni** hitro tekel.
- Janez **je** dobro spal. / Janez **je** spal dobro. // Janez **ni** dobro spal. / Janez **ni** spal dobro.

Do besednorednih razlik med nikalno in trdilno obliko prihaja predvsem zaradi naglašene nikalne kontrahirane oblike, prav tako pa seveda zaradi zakonitosti členitve po aktualnosti, kar je še posebno razvidno pri naslednjih primerih.

- a) Ob prvem pogledu so se Parisu odprla usta. Zagotovo je bila najlepša ženska.
- a1) Bila je zagotovo najlepša ženska.
- a2) Zagotovo je bila Helena najlepša ženska.
- a3) Helena je bila zagotovo najlepša ženska.
- a4) Zagotovo ni bila najlepša ženska.
- a5) *Ni bila zagotovo najlepša ženska.
- a6) ? Najlepša ženska zagotovo ni bila.
- a7) Helena zagotovo ni bila najlepša ženska.
- a8) Zagotovo Helena ni bila najlepša ženska.

Upoštevaajoč zakonitosti členitve po aktualnosti,¹⁷ se ob primerjavi primerov a), a1), a4), a5) in a6) vidi, da je v trdilni obliki ob morfološko izraženem osebkem smiselna besednoredna postavitve člena *zagotovo* ali na samem začetku povedi (primer a) ali pa takoj za kopulo (primer a1). Slednje sicer kaže, da bi bilo nujno preučiti tudi vse možne stavčne konstrukcije, ki bi šele zares pokazale, kakšne so najpogostejše besednoredne postavitve členkov (gl. npr. Pogorelec 1970). Ob zanikanju je najbolj smiselna postavitve člena *zagotovo* v izhodišče, torej na sam začetek stavka, v nasprotju s trdilno obliko pa postavitve za kopulo ni mogoča (predvsem zaradi poudarkov). Če bi členek *zagotovo* v primeru a5) nadomestili s prislovom *vedno* (npr. *Ni bila vedno najlepša ženska*), bi bila postavitve za kopulo povsem sprejemljiva. Postavitve časovnega prislova pa bi se ob zamenjavi prislova *vedno* npr. s prislovom *danes* spremenila: *Ni bila vedno najlepša ženska* → *Danes ni bila najlepša ženska* // * *Ni bila danes najlepša ženska*. Slednje pomeni, da je besedni red pogojen tudi s pomenom prislova, ki se vpenja v pomen in smisel cele povedi. Za kopulo lahko namreč stojijo predvsem prislovi lastnosti. Členek *zagotovo* se v navedenem primeru vede kot prislov *danes*.

V primerih a2), a3), a7) in a8) je osebek izražen leksemsko (*Helena*), kar vpliva na besedni red. To je vidno predvsem pri zanikanju (primer a7), kjer se členek *zagotovo* postavi med izhodišče, v katerem stoji osebek, in jedro, v katerem je polno izpeljana zveza kopule in predikativa. V vseh primerih (od a do a8) bi lahko členek *zagotovo* stal tudi čisto na koncu povedi, vendar bi bil pred njim izražen vsaj kratek premor, ki bi ga v knjižnem oz. zapisanem besedilu označili z vejico: npr. *Bila je najlepša ženska, zagotovo*.

Za konec obravnave modalnih členkov bomo pregledali še izbrane primere člena *po vsej verjetnosti*, ki smo ga izbrali zaradi večdelnosti. Tudi pri njem se je pokazalo, da ne moremo govoriti o absolutno prostem besednem redu, torej poljubni postavitvi, saj je besedni red pogojen z različnimi dejavniki.

Primeri:

- a) *Fifolt bo po vsej verjetnosti dres Heliosa prvič oblekel že jutri.*
- b) *V prihodnjih letih bodo po vsej verjetnosti najbolj oklestene na-klade leposlovja ...*

¹⁷ Glede na različne možnosti členitve po aktualnosti bi lahko tvorili tudi primer: *Najlepša ženska je bila zagotovo*, vendar se smiselno ne vpenja v obravnavani primer, zato je kot tak neustrezen.

- c) *Zeleni čaj po vsej verjetnosti zmanjšuje nevarnost nastanka kožnega raka in bolezni srca ...*
- č) *Utopljenec 45-letni D. K. iz Ljubljane se je po vsej verjetnosti utopil.*
- d) *Po vsej verjetnosti ga je utopil Jože. // Po vsej verjetnosti ga je Jože utopil.* (odvisno od členitve po aktualnosti)
- d1) *Jože ga je po vsej verjetnosti utopil.* (trdilno) // *Jože ga po vsej verjetnosti ni utopil.* (zanikano)
- e) *Zadnje priprave na maraton: maratona se po vsej verjetnosti na žalost ne bom udeležila zaradi težav z desnim kolonom.*

Bistvena besednoredna razlika, vezana najprej na stalno stavbo, je vidna pri primerjavi med zanikano in trdilno obliko, in sicer takrat, kadar je v povedku zložena glagolska oblika (npr. primer d1). Razlik med zanikano in trdilno obliko pri nezloženih glagolskih oblikah v povedku načeloma ni (primer c): *Zeleni čaj po vsej verjetnosti zmanjšuje nevarnost nastanka kožnega raka* → *Zeleni čaj po vsej verjetnosti ne zmanjšuje nevarnosti nastanka kožnega raka*.

Če se osredotočimo na primer a) in njegove možne modifikacije, vidimo, da lahko členek *po vsej verjetnosti* kategorijo slabitve gotovosti prenaša tudi le na posamezen stavčni člen, pred katerim stoji: *Fifolt bo po vsej verjetnosti dres Heliosa prvič oblekel že jutri.* → *Fifolt bo dres Heliosa po vsej verjetnosti prvič oblekel že jutri.* → *Fifolt bo dres Heliosa prvič oblekel po vsej verjetnosti že jutri.* V zadnji možni izpeljavi členek *po vsej verjetnosti* kategorijo krepitev oz. slabitve gotovosti prenaša na prislov oz. na prislovno določilo časa (*že jutri*). To interpretacijo narekuje linearna pozicija modalnega členka. S premikom proti remi se modalna funkcija krepitev oz. slabitve gotovostne naklonskosti, s čimer je modificirana vsebina (referencialni pomen) cele povedi, približa vlogi poudarjalnih členkov, ki vstopajo v razmerje le s tistim členom, pred katerim neposredno stojijo. Pravkar napisano pomeni, da je z besednim redom členka *po vsej verjetnosti* pogojena tudi členkova primarna vloga. Če je členek blizu izhodišču povedi, preko vstopanja v razmerje z glagolom v predikatu modificira referencialni pomen cele povedi, če pa se členek pomakne proti jedru oz. je izražen v jedru, se njegova poudarjalna funkcija preusmeri le na člen, pred katerim stoji, s čimer je funkcijsko soroden poudarjalnim členkom.

Za končno potrditev pravkar napisanega bi vsekakor morali analizirati vse možne distribucije oz. besednoredne postavitve členka, prav tako pa tudi vse možne postavitve glede na členitev po aktualnosti.

4 Sklep

Če predhodno napisano strnemo, lahko ponovno zapišemo, da Toporišičeva (2000: 675) trdi, da se členki načeloma prosto premikajo po stavku, vsaj deloma drži. Pri besednorednih značilnostih predvsem poudarnih členkov se je izkazalo, da je nujno poznati tudi členkovne zmožnosti vstopanja v pomensko razmerje z določenimi besednimi vrstami. Nekateri poudarjalni členki lahko npr. vstopajo v pomensko razmerje le s pridevniškim števnikom, drugi lahko nasprotno vstopajo v razmerje s pridevniško besedo, s samostalniško besedo, glagolom in prislovom, spet tretji lahko vstopajo v razmerje le s tistimi samostalniškimi besedami, ki opravljajo stavčnočlensko vlogo povedkovega določila itd. Pri nekaterih besedah, ki se distribucijsko lahko nahajajo tako pred členom, na katerega se nanašajo, kot za njim, je razvidna večfunkcijskost (oz. homonimnost) med členkom in prislovom. Npr. beseda *prav* se kot členek besednoredno nahaja le pred členom, na katerega se nanaša, pred ali za njim pa, kadar je prislov.

Nekateri izmed poudarnih členkov so lahko glede na odnosnico tudi zapostavljeni, npr. členek *tudi*.

Modalni členki so v primerjavi s poudarjalnimi členki besednoredno bolj prosti, bolj premični, vendar pa se tudi v tej členkovni skupini kažejo posamezne stalnice, ki so največkrat pogojene z besedilotvornimi zakonitostmi. Večja »prostost« v besednem redu modalnih členkov največkrat kaže tudi na to, da so pomensko še vedno bližje prislovu oz. predložni zvezi s prislovnim pomenom. Vsekakor pa na stavo modalnih členkov največkrat vpliva tudi členitev po aktualnosti.

Zahvala

Delo, predstavljeno v prispevku, je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije v okviru raziskovalnega programa *Slovenski jezik-bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave* P6-0215.

Viri

Center za jezikovne vire in tehnologije. (b. d.). *Gigafida 2.0: Korpus pisne standardne slovenščine* [Korpus]. Viri CJVT. <https://viri.cjvt.si/gigafida>

Gliha Komac, N., Jakop, N., Kern, B., Klemenčič, S., Krvina, D., Ledinek, N., Michelizza, M., Mirtič, T., Perdih, A., Petric, Š., Snoj, M. in Žele, A. (ur.). (2014). *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja). ZRC SAZU. www.fran.si

Jančar, D. (1996). *Halštat*. Nova revija.

Literatura

Balažic Bulc, T. (2015). Členek v slovenskem jezikoslovju in slovarju. V V. Gorjanc, P. Gantar, I. Kosem in S. Krek (ur.), *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve* (str. 524–538). Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Croft, W. (2009). *Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective*. Oxford University Press.

Jakop, N. (2001). Funkcijska delitev členkov: značilnosti naklonskih členkov. *Jezik in slovstvo*, 46(7–8), 305–316.

Jakop, N. (2000). Vezanost poudarnih členkov na določeno besedno vrsto oziroma stavčni člen. *Jezikoslovni zapiski*, 6, 67–80.

Pogorelec, B. (1970). Regionalnost jezikovnega izraza v slovenski besedni umetnosti. *VI. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* (str. 185–197).

Snoj, M. in Žele, A. (2022). Merila za razločevanje med medmeti in členki. *Slavistična revija*, 70(4), 557–572. <https://doi.org/10.57589/srl.v70i4.4082>

Šekli, M. (2017). Členek med prislovom in veznikom (na gradivu jezika Brižinskih spomenikov). *Jezikoslovni zapiski*, 23(2), 301–318.

Toporišič, J. (1982). *Nova slovenska skladnja*. DZS.

Toporišič, J. (1991). Členki in njihovi stavčni ustrezniki. V D. Počaj-Rus, H. Jug-Kranjec, E. Kržišnik, M. Kranjec in M. Stabej (ur.), *Zbornik predavanj* (28. SS-JLK, str. 3–16). Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.

Toporišič, J. (2000). *Slovenska slovnica*. Obzorja.

Žele, A. (2014). *Slovar slovenskih členkov*. Založba ZRC.